

9. Члены Государственной Думы первого, второго и третьего созыва // Энциклопедический словарь Гранат (Русского библиографического института Гранат). – 13-е изд. – М., [Б.з.]. – Т.17.
10. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 173. – Оп.1. – Спр. 41.
11. Черниговское слово. – 1907. – 14 января.
12. Рада. – 1907. – 15 лютого.
13. Рада. – 1907. – 27 лютого.
14. Стенографический отчет заседаний II сессии Государственной Думы. – СПб, 1907.
15. Герье В. Вторая Государственная дума. – М., 1907.
16. Кареев Н.И. Прожитое и пережитое. – Ленинград, 1990.
17. Шраг І. Посол до першої Думи М.Онацький (спомини члена першої Думи) // Рідний Край. – 1907. – 7 травня (мая) – Ч. 18.
18. Чернігівський історичний музей ім. В.В.Тарновського (далі – ЧМ). – Ал. 59 – 238 / 603.
19. Чижевський П. Вісти з Думи // Рідний край. – 1907. – № 12.
20. Демченко Т.П., Онищенко В.І. Чернігівські депутати у Другій Державній Думі // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1995. – Вип. III.
21. Рада. – 1907. – 16 березня.
22. Єфремов С. З нашого життя // Рада. – 1907. – 24 лютого.
23. Мозилянський М. Из крестьянских настроений на Украине // Украинский вестник. – 1906. – № 2.
24. Рада. – 1908. – 2 вересня.
25. Мартирологія Українських Церков. – Торонто – Балтимор: Християнський самвидав України, 1987. – Т. 1: Українська Православна Церква: Документи, матеріали.
26. ЧМ. – Ал. 59 – 214 / 603.
27. Украинская жизнь. – 1912. – № 11.
28. Рада. – 1907. – 1 березня.

А. О. Овчаренко

АГРАРНА ПРОБЛЕМА Й АГРАРНА ПОЛІТИКА США В ПЕРІОД „ВЕЛИКОЇ ДЕПРЕСІЇ” І „НОВОГО КУРСУ” Ф. РУЗВЕЛЬТА

Проблемам економічної кризи 1929 – 1933 рр. („великої депресії”) та „нового курсу” Ф. Рузвельта 1933 – 1939 рр. присвячено значну кількість досліджень у радянській історіографії. Не втрачено інтересу до них, особливо до діяльності Ф. Рузвельта, і в сучасній літературі [1–4]. Питання розвитку американського сільського господарства в 20 – 30-ті роки ХХ ст. висвітлено в окремих розділах праць з історії США загального характеру [5–8]. В окремих публікаціях висвітлено основні аспекти економічної кризи, а також політики президента Г. Гувера. Досліджено фермерський рух у США окресленого періоду [9–12]. Головні напрями „нового курсу” були предметом аналізу в дослідженнях В.Л. Малькова [13], О.А. Кредера [14], А.І. Уткіна [15]. Питання аграрної політики спеціально досліджено в публікаціях В.П. Золотухіна [16] і Є.Ф. Язькова [17].

Проаналізована література містить значний практичний і теоретичний матеріал для вивчення сутності „великої депресії” і „нового курсу”, їхніх складових та основних результатів. Однак притаманна радянській історичній науці заідеологізованість характеристик сутності та перспектив розвитку

історичного процесу позначилася і на оцінках „великої депресії” та „нового курсу”. У більшості праць вони аналізуються кризь призму класової боротьби, так званої загальної кризи капіталізму і фатальної неминучості його краху.

Метою статті є аналіз особливостей аграрного питання в США окресленого періоду та основних напрямів політики американських урядів у подоланні кризи сільського господарства. Об’єкт дослідження – „новий курс” Ф. Рузвельта. Предмет – аграрна політика.

У жовтні 1929 р. унаслідок стрімкого падіння курсу акцій на нью-йоркській фондовій біржі почалася світова економічна криза, що тривала до 1933 р. включно і найбільше з усіх країн завдала удару по економіці США. У результаті неї порушився весь процес функціонування капіталістичної економіки, зазнали краху багато торговельних, промислових підприємств, фермерських господарств, транспортних компаній, банків. Промислове виробництво США впало на 46%, а в окремих галузях цей показник сягнув 76–80%. Обсяг зовнішньої торгівлі скоротився на 70%. Армія безробітних у 1932 р. збільшилася до 17 млн. осіб. [21, 39].

Промислова криза доповнювалась аграрною. У сільському господарстві США вже в 1920 р. виникла проблема перевиробництва, яку так і не було ліквідовано до кінця 20-х років. Саме за таких умов у США скорочення загальної кількості господарств за рахунок банкрутства дрібних ферм і укрупнення середніх та великих. Питома вага фермерського населення падала. Тільки за 1926 – 1929 рр. ферми залишили 8 млн. осіб. [6, 231]. Якщо в 1920 р. фермери становили 30%, то в 1930 р. – менше ніж 25% населення США [19, 388]. Однак цей процес в окреслений період був ще далеким до завершення (підкреслимо, що в кінці ХХ ст. у сфері агробізнесу США було зайнято 2,6% від загальної кількості зайнятих у цілому в економіці) [19]. У 1929 р. 49% американських фермерів вважалися дрібними [12, 86].

У період „просперіті” надзвичайно високі темпи розвитку американської промисловості сприяли насиченню ринку промислових товарів автомобілями, рефрижераторами, комбайнами, тракторами, широким асортиментом іншої техніки для сільського господарства, що створювало можливості для підвищення його продуктивності. На великих американських фермах така техніка впроваджувалася широко. Для більшості середніх і дрібних ферм вона була недоступною. Між цінами на товари, які продавав і купував фермер, ще з періоду Першої світової війни виникла значна різниця (так зв. „ножиці”). Ціни на промислову продукцію фермерського попиту були значно вищими і протягом 20-х років ця різниця постійно збільшувалася. Попри це обсяг продукції сільського господарства продовжував зростати. Крупні фермери пристосовувалися до нових умов, використовуючи нову сільськогосподарську техніку, нарощували виробництво й отримували прибутки, незважаючи на зниження цін. Від затяжної аграрної кризи потерпала основна маса дрібних фермерів [16, 79].

У зв’язку з перевиробництвом в аграрному секторі, американський Конгрес протягом кількох років обговорював ідею створення спеціальної експортної організації, через яку федеральний уряд

закуповував би надлишки продовольства в США і реалізовував їх на зовнішніх ринках. Її автори розраховували таким чином підняти ціни на внутрішньому ринку, які постійно знижувалися. У 1927 – 1928 рр. Конгрес двічі приймав відповідний “Закон про створення експортної організації” (Закон Макнері – Хаугена). Сутність його полягала в гарантіях цін на продукти сільського господарства з таким розрахунком, щоб вони не були нижчі за довоєнні порівняно з цінами на промислову продукцію. Для цього спеціальна урядова експортна організація повинна була закуповувати всі надлишки сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку за встановленими цінами і збувати їх за будь-яку виручку на зовнішніх ринках. Втрати від різниці між фіксованими внутрішніми цінами і світовими пропонувалося покривати за рахунок спеціального оподаткування [7, 150]. Президент К. Кулідж двічі накладав вето на вказаний закон. Свою позицію він вмотивував тим, що збитки, неминучі при подібних експортних операціях, уряд мав перекласти на платників податків, що викликало б невдоволення американських виборців. До того ж закон призвів би до адміністративного втручання в систему ціноутворення, недопустимого в умовах вільного ринку і такого, що суперечить американській конституції. На думку президента, нарешті, вважав президент, заохочення експорту стимулювало б сільськогосподарське виробництво, а з ним і поглиблення кризи [6, 273].

Однак загострення аграрної проблеми змусило нового президента США Г. Гувера напередодні „великої депресії” влітку 1929 р. скликати спеціальну сесію Конгресу для обговорення становища в сільському господарстві. У результаті було прийнято закон про створення федерального фермерського Управління, головним завданням якого проголошувалися закупівля, зберігання і продаж сільськогосподарських продуктів. Відповідно до закону, створювався спеціальний фонд Управління в 500 млн. доларів. Уже за рік, у 1930 р., на складах організації скопичилися величезні запаси продовольства, адже ціни і на світовому, і на американському ринках стрімко падали. Наприклад, на пшеницю вони були найнижчими за всю історію США. До того ж у 1931 році в країні зібрали рекордний урожай, що вдвічі перевищував потреби країни. У таких умовах діяльність Управління більше сприяла дезорганізації ринку, а не нормалізації становища в аграрному секторі [21, 37].

Загострення кризи сільського господарства позначилося насамперед на подальшому зниженні цін. У 1932 р. на основні продукти рослинництва і тваринництва вони впали порівняно з 1929 р. у 3-4 рази. Грошові прибутки фермерів за цей же період знизилися на 58 % [20, 483]. Сотні тисяч фермерських господарств опинилися на межі повного краху. Почався їхній масовий розпродаж за борги, що призвело до загострення суспільно-політичної ситуації в країні: у 1929 р. – 132 тис. ферм, у 1930 р. – 163 тис., у 1931 р. – 264 тис. і в 1932 – 340 тис. ферм. Це становило 14,3 % від їхньої загальної кількості [20, 512].

Становище фермерів ускладнювалося тим, що, як і в попередні роки, ціни на промислову продукцію в країні впали значно менше порівняно із сільськогосподарською. Тому купівельний індекс

сільськогосподарських товарів із 1929 по 1932 рр. знизився у 8-10 разів [23, 96].

Більшість дрібних і частина середніх фермерських господарств виявилася нездатною до покриття витрат на виробництво: сплати земельної ренти, процентів банкам і податків, які в 1932 р. становили до 40 % валового фермерського доходу [13, 129].

Більшість збанкрутілих фермерів у пошуках заробітку вирушила в міста, поповнюючи армію безробітних. Інша частина почала вести господарство на умовах оренди. Частка орендарів швидко зростала. У 1920 р. вони обробляли 38 % ферм, у 1935 р. – 50 %. В окремих районах орендарі становили 70-80 % всіх фермерів [20, 516]. Це свідчило про те, що ціни на фермерські господарства в США впали настільки, що оренда стала значно дешевшою, ніж виплата процентів за борги. У 1932 р. багато фермерів сплачувало за оренду вилученої у них за несплату боргів землі тільки третину того, що вони мусили б сплачувати за заборгованості і податках, залишаючись власниками ферм [10, 138]. Однак адміністрація Г. Гувера виявилася нездатною поліпшити становище в аграрному секторі.

Після приходу до влади уряд Ф. Рузвельта почав все більше схилитися до думки, що зниження заборгованості фермерства сприяло б зростанню його платоспроможного попиту і тим самим за умов промислового перевиробництва поліпшенню господарської кон'юнктури. І знову, як і в 20-ті роки, одним із можливих варіантів реалізації цієї ідеї вважалося підвищення цін на продукти фермерського господарства [22, 179].

Аграрна політика „нового курсу” Ф. Рузвельта в процесі свого розвитку пройшла кілька етапів, основними віхами яких стали закони 1933, 1936 і 1938 рр. Ще у березні 1933 р. міністр сільського господарства США Г. Уоллес провів із лідерами крупного фермерства конференцію, де було обговорено основні положення закону про допомогу сільському господарству. 12 травня 1933 р. президент Ф. Рузвельт підписав перший закон. Його основний розділ, відомий як закон про регулювання сільського господарства (Agricultural Adjustment Act - далі AAA), передбачав, зокрема, встановлювати і підтримувати таке співвідношення між виробництвом і споживанням сільськогосподарських продуктів і такі умови продажу, які піднімуть купівельну спроможність сільськогосподарських продуктів стосовно предметів, необхідних фермеру до купівельної спроможності цих продуктів у базисний період. За базисний період щодо всіх сільськогосподарських продуктів, за винятком тютюну, приймався довоєнний період із серпня 1909 року по липень 1914 року [19, 514]. Таким чином, головною метою закону було підвищення рівня цін на продукцію фермерських господарств.

Закон надавав міністрові сільського господарства низку важливих повноважень (прерогатив). Зокрема, він отримував право вирішувати питання про виділення спеціальних преміальних платежів тим фермерам, які погоджувалися скорочувати обсяги виробництва. Із метою створення фонду для таких виплат ним запроваджувався податок на первинну переробку сільськогосподарської продукції. Для підвищення цін на сільськогосподарську продукцію фермерам пропонувалося укласти з урядом

контракти про скорочення посівних площ, зменшення поголів'я худоби, просто знищення іншої продукції. За це вони могли отримати відповідну премію, яка певною мірою компенсувала завдані таким скороченням збитки. Цей процес відбувався під керівництвом Адміністрації по регулюванню сільського господарства, діяльність якої почалася влітку 1933 р. За короткий термін було переорано 10,5 млн. акрів бавовнику, знищено близько 6,5 млн. голів свиней, а теж чимало іншої продукції. Міністр сільського господарства також мав право укладати ринкові чи збого за угоди із зайнятими в переробці сільськогосподарської продукції підприємцями і фермерськими об'єднаннями з метою встановлення більш вигідних для фермерів цін [19, 517].

Окрім того, закон передбачав створення механізму рефінансування фермерської заборгованості банкам. Він скорочував процент по іпотечній заборгованості й подовжував термін сплати боргів. Боржникам надався дешевий кредит. Федеральні земельні банки протягом чотирьох років, 1933 – 1937 рр., видали фермерам позики на загальну суму в 2,2 млрд. дол. [21, 416]. Близько 90 % її фермерство використало не на виробничі потреби, а на виплату боргів [23, 180]. Це, звичайно, було вигідно і страховим компаніям, які тримали фермерські іпотеки. Однак сприяло й покращенню становища фермерів, оскільки гальмувало процес банкрутства багатьох із них (усього федеральні позики отримало 540 тис. фермерів).

Зазначені заходи пом'якшили ситуацію в американському сільському господарстві. Водночас державними дотаціями ефективно могли скористатися власники великих і середніх ферм, які мали більше можливостей для перебудови своїх господарств і господарчого маневрування. Значна їх частина, яка вийшла із кризи за допомогою урядових субсидій, вважала, що уряд виконав свою місію, і тому продовження державного втручання в сільське господарство є небажаним. Проти закону від 12 травня 1933 р. зростала опозиція і в Конгресі. 6 квітня 1936 р. Верховний суд США визнав діяльність ААА незаконною [19, 603].

Другий етап аграрної політики Ф. Рузвельта почався в березні 1936 р., після того як набули чинності закони про збереження родючості ґрунтів й розподілу землі та про квоти для внутрішнього ринку. Як і в попередній період, головною метою адміністрації залишалося підвищення цін на сільськогосподарську продукцію. Однак методи її досягнення зазнали певних змін. Були вжиті деякі нові заходи. Закон про збереження родючості ґрунтів надав право Міністерству землеробства видавати грошові премії тим фермерам, які переводили частину своєї землі під трави чи під таке інше, зберігаючи ґрунти рослини, та вживали заходи для покращення якості ґрунтів. Ураховуючи досвід попереднього періоду, коли частина фермерів зловживала урядовими субсидіями, премії відтепер диференціювалися залежно від родючості вилученої із обробітку землі, а не тільки від її площі, як це передбачав закон 1933 року. Змінилося й джерело фінансування фермерів. Преміальний фонд у сумі 500 млн. дол. формувався не за рахунок спеціальних податків на первинну обробку сільськогосподарської продукції, а виділявся із загального бюджету [5, 219].

Ще однією відмінною рисою аграрної політики Ф. Рузвельта на другому етапі стало посилення в ній демократичних складових. Це позначилося в ряді заходів, покликаних покращити становище дрібного фермерства. Однак головний курс, спрямований на підтримку великих господарств, як більш ефективних і перспективних, а також на активізацію ролі держави в аграрних відносинах і взагалі в розвитку сільського господарства не тільки зберігався, а й посилювався [14, 138].

Третій, завершальний, етап аграрної політики Ф. Рузвельта почався з прийняття 16 лютого 1938 р. нового закону про регулювання сільського господарства. За мету ставилося покращення родючості земельних угідь й ефективне їх використання. Водночас закон 1938 р. був спрямований насамперед на посилення ролі державного регулювання за надходженням на ринок основних сільськогосподарських продуктів, щоб не допустити його затоварення. Він вводив положення, за якими регулювання цін на ринку мусило досягатися, на відміну від законів 1933 р., не шляхом простого знищення надлишків продукції, а за допомогою удосконалення технологій її переробки і тривалого зберігання, а також із виплатою фермерам авансів у рахунок ще не проданих товарів [24, 288].

Таким чином, американське сільське господарство ще з початку 20-х років вступило в кризу перевиробництва. Спроби республіканських адміністрацій подолати її були здебільшого лімітовані стимулюванням експорту сільськогосподарських товарів і деякими заходами, спрямованими на зменшення перевиробництва, що мали обмежений характер.

У ході „нового курсу” адміністрація Ф. Рузвельта широко застосовувала методи (не завжди популярні, але необхідні), спрямовані на підвищення цін на сільськогосподарські продукти, надання фінансової допомоги фермерам, на яку виділялася більша частка кредитів, субсидій та інших форм фінансування. Акцентували увагу на підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва, державному контролю над ринком продукції. Окрім того, уряд ініціював надання коштів на науково-дослідницьку роботу, удосконалення інфраструктури і технічної бази сільського господарства.

У ході аграрних заходів „нового курсу” було досягнуто певних позитивних результатів у подоланні кризи сільського господарства. Державна підтримка цін і послаблення податкового тиску на фермерство загальмували процес його банкрутства. Іпотечна заборгованість зменшилася на 2 млрд. дол. Преміальні виплати фермерам дали можливість збільшити їх прибутки в 1933 – 1939 рр. удвічі [5, 220]. У 1939 р. купівельна спроможність фермерських продуктів була на 25 % вищою, ніж у 1932 р., а паритет цін між промисловими і сільськогосподарськими товарами становив у 1937 р. 92 %, що попри відставання від рівня 1909 – 1914 років [5, 220; 14, 216] свідчило про суттєві успіхи у виході із кризи.

1. Уткін А.И. Рузвельт. – М., 2000.

2. Зельдич Ю.В. Президент Франклин Рузвельт – герой ХХ століття // Звезда. – 2000. – № 2.

3. Малець Л. Франклін Д. Рузвельт // Історія України. – 1998. – № 35.

4. Коломойцев В. „Новый курс” для Украины // *Зеркало недели*. – 1997. – 6–12 декабря (№ 49).
5. *История США: В 4-х т /* Ред. кол. Г.Н. Севостьянов (гл. ред.) и др. – М., 1983. – Т. 3.
6. Лан В. *США от первой до второй мировой войны*. – М., 1947.
7. Яковлев Н.Н. *Новейшая история США. 1917 – 1960*. – М., 1961.
8. Валюженич А.В. *Американский либерализм. Иллюзии и реальность*. – М., 1976.
9. Мальков В.Л., Язьков Е.Ф. *Внутренняя политика правящих кругов США в 1929 – 1933 гг. // Новая и новейшая история*. – 1966. – № 5.
10. Мальков В.Л. Наджафов Д.Г. *Америка на перепутье. 1929 – 1938*. – М., 1967.
11. Шкундин М.З. *К истории государственно-монополистической социальной политики США. 1929 – 1939*. – М., 1980.
12. Язьков Е.Ф. *Стачечное движение сельскохозяйственного пролетариата США в 1925 – 1935 гг.* – М., 1962.
13. Мальков В.Л. „Новый курс” в США. *Социальные движения и социальная политика*. – М., 1973.
14. Кредер А.А. *Американская монополистическая буржуазия и „новый курс” Ф.Д. Рузвельта (1932 – 1940)*. // *Американский ежегодник, 1979*. – М., 1979.
15. Уткин А.И. *Президент Ф. Рузвельт и „великая депрессия” // США – Канада. Экономика – политика – культура*. – 1999. – № 10.
16. Золотухин В.П. *Фермеры и Вашингтон*. – М., 1968.
17. Язьков Е.Ф. *Аграрная политика правительства Ф. Рузвельта и фермерское движение в США в 1933 – 1935 годах // Новая и новейшая история*. – 1957. – № 3.
18. *Страны мира: Справочник. 1999*. – М., 2000.
19. *Documents of American History*. – Vol. 2. – New York, 1949.
20. *Historical Statistics of the United States. Colonial Times to 1957*. – Washington, 1961.
21. Kindleberger, Charles. *The World in Depression, 1929 – 1939*. Univ. of Calif. Press. 1973.
22. Schlesinger, Arthur M., Jr. *The New Deal in Action. 1940; reprint, R. West 1980*
23. Davis, Kenneth Sydney. *FDR, The New Deal Years 1933 – 1937: A History Random House. 1986*.
24. Dizikes, John. *Britain, Roosevelt and the New Deal*. Garland 1977.

